

**Kloakdækslet, der blev danefæ. En nyfundet helleristning med skibsbillede og hjulkors
fra Rughaven ved Vesterlyng, Eskebjerg**

Flemming Kaul, Nationalmuseet.

Kloakdækslet, der blev danefæ. En nyfundet helleristning med skibsbillede og hjulkors fra Rughaven ved Vesterlyng, Eskebjerg

Flemming Kaul, Nationalmuseet.

Selvom mængden af helleristninger fra bronzealderen i Danmark ikke kan måle sig med, hvad der kendes fra vore nordiske nabolande Sverige og Norge, så bliver der dog til stadighed gjort interessante nyfund. Siden P.V. Glob's store oversigtsværk over Danmarks helleristninger udkom i 1969, er der næsten overalt i landet fremkommet eksempler på bronzealderens fascinerende stenkunst. F.eks. kom i 1976 en sten med fire hjulkors for dagen ved Eskebjerg. I 2007 har egnen ved Eskebjerg igen givet os en sjælden sten med helleristningsbilleder; denne gang med et skibsbillede, det vigtigste figurmotiv i bronzealderens religiøse kunst.

Sollys på skibsbillede, skålgruber og soltegn

I påsken 2007 gik en medarbejder fra Nationalmuseet sig en tur ved Vesterlyng

Helleristningsstenen fra Rughave. Den lå som brønddæksel, før den blev flyttet til Kalundborg Museum. Motiverne opmalet. Foto Flemming Kaul.

*Helleristningsstenen fra Rughaven som brønddæksel. I baggrunden anes en smuk langdysse fra stenalderen.
Foto Flemming Kaul.*

ikke langt fra Havnsø. Vejret var godt, og i det kraftige sollys fik han øje på nogle mærker i en stor sten, der lå tæt ved en grusvej. Han så nøjere på stenen, der tjente som et slags dæksel på en brønd til en kloakledning. Det viste sig, at mærkerne var runde skålformede fordybninger, som var indhugget i stenen. Sådanne fordybninger eller skåltegn er det mest almindelige motiv på helleristningerne, og de kendes over hele landet. Men han kunne desuden se nogle svagt indhuggede linjer, der så ud til at danne en skibsform, og måske var der også et "soltegn".

Efter at Kalundborg Museum og Nationalmuseet var blevet orienteret om fundet, drog helleristningseksperten Gerhard Milstreu fra Tanums Hällristningsmuseum i Bohuslän og den, der skriver disse linjer, i maj til Eskebjerg for at besigtige stenen. Det kunne hurtigt konstateres, at stenen var udsmykket med et 38 cm langt skibsbillede. En nøjere undersøgelse viste, at der udover skibsbilledet også var et

hjul Kors med en diameter på 20 cm samt mindst 74 skåltegn med en diameter på omkring 5 cm. Det ene skåltegn er anbragt i hjulkorsets midte. Stenen er af grålig granit, den måler ca. 1,5 x 1 m og er ca. 0,6 m høj. "Bunden" er flad, og oversiden med ristningerne er hvælvet

Helleristningsstenen fra Rughaven blev snart efter erklæret for danefæ. Sten, der er udsmykket med ristninger i form af figurer som f.eks. skibe, regnes for for-tidsfund af særlig kulturhistorisk værdi og er derfor danefæ. Stenen er nu deponeret på Kalundborg Museum. Her står den nu med motiverne opmalet, så publikum klart kan se de gamle stenbilleder.

Mens de fleste af skåltegnene er hugget forholdsvis dybt i den hårde sten, er skibsbilledet og hjulkors knapt så dybt indhugget. Desuden er stenens overflade noget forvitret. Det er ofte vanskeligt at afgrænse sådanne svagt markerede billeder. Derfor er det ikke tilstrækkeligt blot at kigge på stenen for at "få styr

på” på de ofte svage indhugninger. Når en helleristning beskrives og motiverne dokumenteres, er det en fordel at kombinere flere metoder. Klippen eller stenen bør undersøges med skrållys, gerne om natten. Ved at lægge lyset på forskellige måder kan man ved hjælp af skyggevirkingen få afsløret ganske lavt indhuggede motiver eller motiver, der næsten er forvitret helt bort. Det er nødvendigt at udføre gnidebilleder eller frottager. På et stort ark tegnepapir, der lægges over ristningen, gnides der med karbonpapir rullet om et viskestykke. Efterfølgende gnides der med græs, hvad der fikserer billedet på papiret. På denne måde kan man overføre stenens struktur og ristningerne på papir. Sådanne frottager afslører ofte træk, der ikke umiddelbart kan ses. Til gengæld kan frottagerne også vise træk og furer, der ikke hører til helleristningen – det kan være naturlige furer i stenen eller moderne skader forårsaget af ploven.

Ved at kombinere, hvad der kan ses på frottagerne, iagttagelserne ved skrållys, hvad man i øvrigt kan iagttage og føle

*Frottage af skibsbilledet på helleristningsstenen fra Rughaven.
G. Milstreu frottage.*

Stenen fra Rughaven opmalet ved Gerhard Milstreu. Foto Flemming Kaul.

med fingrene, males motiverne op, således at billederne i højere grad bliver synliggjort. Til denne opmaling bruges en hvid kalkopløsning, der regner bort efter kort tid. Hvis det ønskes, kan stenen derefter males op med rigtig maling. De opmalede billeder fotograferes med digitalkamera. Herefter kan de digitale fotos bearbejdes i computeren (photoshop), billedet kan renses og bearbejdes, også med hensyntagen til frottagerne, således at helleristningen til slut fremstår som overskuelig grafik. Det er vigtigt, at det ikke kun er én person, som arbejder alene. Der bør altid være to eller flere til at afgøre tingene, til at ”holde hinanden i ørerne”, så man ej ryger ud ad tangenten i ønsketænkning.

Enkelte træk kan være vanskelige at afgøre, når billederne er lavt indhuggede, og stenens overflade er forvitret. Ved stenen fra Rughaven er der således en lille usikkerhed om antallet af mandskabsstreger, d.v.s. de linjer, der stikker op fra skibets skrog, og som markerer dets besætning. På den første opmaling, som blev lavet, da stenen stadig lå som brønd-

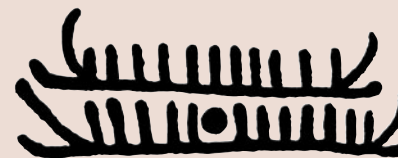
dæksel, er der indtegnet fire mandskabsstreger. Men da stenen var blevet flyttet til Kalundborg Museum, hvor vi havde lejlighed til at arbejde med kunstlys om aftenen, da blev vi enige om, at vi kunne erkende seks mandskabsstreger, fem til højre på skibet og én til venstre. Og nu blev stenen opmalet permanent med rigtig maling.

Skibet

Skibets skrog er dannet af én fure. Fra skroget udgår der i hver ende to linjer, den ene linje markerer kølforlængelsen, den anden den højt rejste stævn. Foran er kølforlængelsen let rejst, agter er den ganske kort og vandret. Den korte, vandrette kølforlængelse agter må være en gengivelse af en slags stabilisator på de virkelige skibe. Vi ser den på mængder af helleristningsskibe. Stabilisatoren har virket som en slags sænkekøl, således at skibet lettere kunne padles lige ud, når der var sidevind.

Ud fra udformningen af stævne og kølforlængelser er det ofte muligt at datere et skibsbillede, dog indenfor ret brede rammer. Når et skib er af meget enkel form, som det er tilfældet med skibet fra Rughaven, er en datering behæftet med usikkerhed, og den kan ikke være særlig præcis. Ud fra den forholdsvis lave kølfor-

Helleristningssten fra Grevinge, Odsherred, ældre bronzealder. Skibene ligner meget skibet fra Rughaven. Fotografik Kaul & Milstreu.

Grafisk bearbejdning af skibsbilledet på stenen fra Rughaven. Kaul & Milstreu fotografik.

længelse foran og den let indadrettede stævn agter er det mest sandsynligt, at skibet skal placeres i ældre bronzealder, dog næppe den tidligste del af perioden, formodentlig omkring 1400-1100 f. Kr.

Det er ingen hverdagsbegivenhed at finde en skibsristning. På Bornholm, hvor der er faste klipper med større flader velegnede til helleristninger, er der på det seneste opdaget mange skibe. Men for resten af Danmark er nye fund af sten med skibsbilleder noget ganske særligt. Vi skal tilbage til begyndelsen af 1990'erne, da der sidste gang dukkede en helleristningssten med skibsbilleder op uden for Bornholm. På stranden nedenfor klinten ved Hyllingebjerg ved Liseleje i Nordsjælland lå en meget stor sten med fire skibsbilleder, to hjulkors og mere end 250 skåltegn. Udfra skibenes form kan billederne på Hyllingebjerg-stenen dateres til yngre bronzealder. I alt kendes der fra Sjælland nu 12 fund af helleristningsskibe fra bronzealderen. De fleste stammer fra Odsherred og Nordsjælland, men enkelte forekommer lidt sydligere. Uden for Sjælland er skibe på sten sjældne.

Langt de fleste af Danmarks helleristningsskibe dateres til yngre bronzealder. Kun ganske enkelte kan, som vor sten fra Rughaven, dateres til ældre bronzealder.

Nord for Eskebjerg, ved Grevinge i Odsherred, fandtes i 1983 i et markgærde en afrundet stenblok med to skibsbilleder og over 30 skåltegn. De indadrettede stævn og de let rejste kølforlængelser ved forstævnen angiver, at vi befinder os i ældre bronzealder, formentlig mellem 1500 og 1300 f. Kr. Især det nederste skib fremviser gode lighedspunkter med skibet fra Rughaven. Syd for Eskebjerg, ved Kirke Stillinge nær Korsør, pryder to fine skibsbilleder dækstenen på den store dysse, Breddysse. Dyssen er fra stenalderen, skibsbillederne er indhugget senere; de dateres til ældre bronzealder. Stenen fra Rughaven hører således til en eksklusiv gruppe af ristninger fra ældre

bronzealder. Udenfor dette vestsjællandske strøg, hvor Rughaven ligger midt mellem Grevinge og Kirke Stillinge, kender vi kun til en enkelt sikker helleristningssten med skibsbilleder fra ældre bronzealder; den er fra en grav ved Truehøjgård i Himmerland. Ellers er der ikke flere af disse tidlige skibe fra, hvad der i dag er Danmark. Men tæt på – ved Simrishamn i det østlige Skåne – findes på flade klipper med udsigt over Østersøen en hel flåde af skibe fra denne tid.

Skibsbillede på krumsværd fra Rørby

Selvom egnen ved Kalundborg således ikke glimrer ved det store antal skibsbilleder på sten, kan netop denne egn frem-

Den flade overside på den store dæksten over dyssen Breddysse ved Kirke Stillinge er prydet med et 1,38 m langt skib og mere end 200 skåltegn. Foto Kaul & Milstreu.

Længere nede på Breddysses dæksten findes endnu et skib, 0,47 m langt.
Foto Kaul & Milstreu.

hæves ved en række skibsbilleder på et andet medium, på bronzegenstande. Fra yngre bronzealder kendes flere rageknive med skibsfremstillinger, bl.a. fra Røsnæs, men perlen blandt disse billeder er utvivlsomt det skib, som er gengivet på et krumsværd fra Rørby øst for Kalundborg. Det kraftige krumsværd, der i 1957 blev fundet ved kartoffeloptagning, markerer fødslen for bronzealderens religiøse kunst. Krumsværdet er fremstillet her i Norden, og ud fra bl.a. dets ornamentik kan det dateres til den tidligste bronzealder, til tiden mellem 1600 og 1500 f. Kr. Sværdet bærer vort ældst daterede skibsbillede. På dets klinger ser vi for første gang bronzealderens skib sejle afsted, her med en besætning på 35 mand, der luder fremad i sejlrættningen som for at markere, at de er i færd med at padle skibet fremad. Hvert medlem af mand-skabet udgøres af en streg, og hovedet er angivet af en lille prik. Skibet selv har højt rejste indadtrejede stævne i forlængelse af rælingens linje. I køllinjen findes foran – her til venstre – en helt ret forlængelse af kølen, mens der i agterenden findes en nærmest "pølseformet" forlængelse.

Forlængelsen agter må være en slags rørlignende stabilisator, der kunne sikre skibet en stabil færd i vandet.

Rørby-skibet kan nærmest betegnes som en prototype for den nordiske bronzealderens skibsbilleder. Alle senere skibsbilleder fremviser stort set de samme træk, men med visse variationer igennem tid. Stenskipene fra Rughaven, Grevinge og Kirke Stillinge slutter sig til skibet fra Rørby. Skibe af form som skibet fra Rørby med indadtrejede stævne fik hurtigt en vid udbredelse. De kendes i stort antal på norske og svenske helleristninger. Så langt mod nord som i Nordtrøndelag i Norge og i Uppland i Sverige findes de.

Uden skib ingen bronze

I den tidlige bronzealder fik skibet som transportmiddel stigende betydning. Hver eneste dråbe af tin og kobber, der danner det eftertragtede bronze, skulle hentes eller bringes fra fjerne områder, hvortil der i det mindste noget af vejen skulle sejles. Uden skib, ingen bronze – uden bronze, ingen markering af rigdom og magt. Kontakter skulle knyttes, og skibet

var midlet. Skibet kom til at symbolisere forbindelser, viden om fjerne egne, magt, rigdom og prestige. Da skibet sejlede ind i kunsten, kom andre betydninger til. Det blev knyttet til den guddommelige verden, og ud fra især skibsbillederne fra yngre bronzealder kan det ses, at skibet var blevet til Solskibet, der transporterede solen over himlens bue om dagen og gennem underverdenens mørke om natten. Uden skibet kunne solen ikke bevæge sig rundt og rundt på sin evige færd. Et skåltegn på det nederste skib på Grevingestenen kan opfattes som et solbillede. Formodentlig kan også skåltegnene på stenen fra Rughaven opfattes som solbilleder, eller måske andre himmelgeomer, som skibet også kunne hjælpe. Fra store dele af Europa kendes billeder, der viser, at forestillinger om Solskibet var af betydning i bronzealderen. Men det var i den nordiske bronzealder religion, at skibet kom til at fremtræde som det mest populære og kraftfulde fælles symbol. Kun ét andet sted havde Solskibet en tilsvarende betydning i religionen, nemlig i Egypten. Det kan ikke helt udelukkes, at tanker om Solskibet gennem mange led havde rod i gamle egyptiske trosforestillinger.

Hjulkorset

Stenen fra Rughaven er udover skibet udstyret med et hjulkors. Som symbol knytter det sig til samme kosmologiske eller mytologiske fortælling om solens færd rundt og rundt. Skib og hjulkors supplerer hinanden. Som mange andre symboler har hjulkorset flere sammenvævede betydninger. Hjulkorset er nogle gange set anvendt som et solbillede. Men det er mere end det. Det er samtidig en gengivelse af det firegede hjul (som vi bl.a. ser på Solvognen). -- Og hvad gør et hjul? -- Det kører rundt og rundt. Vi regner med,

at man i bronzealderen mente, at jorden var flad. Hvad der var rundt, var således ikke jorden, men derimod solens bane over og under den flade jord. Hjulkorset er såvel en fremstilling af solen som af et hjul, der markerer solens bevægelse.

Fra Kalundborgegnen stammer en meget fin helleristningssten med hjulkors, fundet ikke langt fra Rughaven, ved forsamlingshuset i Eskebjerg. Stenen blev opdaget i 1976. Den er udsmykket med ikke mindre end fire hjulkors og mindst 10 skåltegn. Stenen kan ses på Kalundborg Museum.

Det er også muligt at se hjulkors på stedet, hvor de blev hugget. Inde i kammeret i en af landets største jættestuer, som i sig selv er et besøg værd, Rævehøj ved Dalby, ca. 20 km syd for Kalundborg, ses fire hjulkors. Selvom hjulkorsene findes i en jættestue fra stenalderen, opført århundredere før bronzealderens begyndelse, er der intet, der tyder på, at de skulle være så gamle. I Rævehøj er der fundet grave fra yngre bronzealder, og inde i kammeret fandtes lerkarskår af yngre bronzealderens karakter. Det hellige gravkammer er blevet brugt igen og igen, og også bronzealderens folk har markeret sig.

Del af gammelt helligsted?

Kun omkring 100 m syd for, hvor Rughavestenen i nogle år fungerede som brønddæksel, ligger en smuk stenalderens langdyse. Da vi undersøgte stenen første gang, blev det drøftet, om den oprindeligt kunne have indgået som en randsten i dyssen. Men stenen er af en lidt anden farve og karakter end dyssens sten, så vi var lidt usikre på denne mulighed. Den mand, som for få år siden fandt stenen, og placerede den som brønddæksel, har

fortalt, at den blev pløjet op i et i øvrigt stenfrit område ca. 150 m østnordøst herfra. Rughavestenen er således ikke snævert knyttet til dyssen. Det vil være spændende, om der blev mulighed for at foretage en arkæologisk prøvegravning i det område, hvor stenen er blevet pløjet op. Måske kan man finde det sted, hvor stenen oprindeligt har stået – måske kan man finde spor efter ritualer omkring stenen, et gammelt helligsted, et kildevæld, en kultbygning – hvem ved?

I alle tilfælde fortæller den nyfundne helleristningssten fra Rughaven om skibets betydning som det vigtigste af bronzealderens billedmotiver. Skibet var det hellige solskib. At stenen fra Rughaven tillige er udstyret med et hjulkors understreger symbolikken omkring solens gang rundt og rundt. Her tæt ved Sejerøbugten og

solens nedgang i havet blev der for mere end 3000 år siden indhugget et fint skibsbillede, mens man tænkte over solens videre færd og døgnets gang.

Noter/litteratur

¹ Glob, P.V., 1969: "Helleristninger i Danmark", Jysk Arkæologisk Selskabs Skrifter Bind VII, Århus.

² Kaul, F., 2004: "Bronzealderens religion. Studier af den nordiske bronzealderes ikonografi", Nordiske Fortidsminder, Serie B, Bind 22, København.

³ Kaul, F., 2006: "Billeder fra en svunden tid. Glimt fra bronzealderen i Nordvestsjælland". Historisk Samfund 1906-2006. Årbog for kulturhistorien i Nordvestsjælland 2005-2006, Holbæk, s. 55-98.

⁴ Pedersen, L., 1982: "Hjul i Eskebjerg". Jul i Kalundborg 1982, Kalundborg, s. 28-29. www.kalmus.dk

Det 6,7 cm lange skibsbillede på klingens af et krumsværd fra Rørby. Foto F. Kaul.

